

MONTESA

Festes Patronals 2001

EDITA:

Comissió de Festes 2001

IMPRIMEIX:

Gràfiques MARAL*

C/. Sants de la Pedra, 14

Tel. 96 224 01 45. Fax 96 224 54 85

46650 CANALS (València)

La restauració de la caixa de l'orgue de l'Església de l'Assumpció de Montesa

El passat mes de desembre i després de gaudir del concert que ens oferí eixa vesprada l'Orfeó Valencià Navarro Reverter, vam tindre l'oportunitat de dialogar amb el rector de Montesa i amb el responsable del museu parroquial, al voltant de la restauració que anava a fer-se en l'orgue de l'església.

Encara que els primers tubs de l'instrument estava encarregats des del mes de desembre, problemes pressupostaris van desestimar, en principi, una intervenció acurada en la caixa de l'orgue, l'original del segle XVIII. Tan sols estava prevista una neteja superficial de dita peça, així com la restitució de faltants.

Una vegada exposada la possibilitat de restaurar en profunditat la magnífica caixa barroca que es conserva i en vista de que la intervenció ajudaria a valorar l'instrument que anava a reconstruir-se, la parròquia de Montesa decidí contractar amb el Departament de Conservació i Restauració de Bens Culturals de la Facultat de Belles Arts de Sant Carles de la Uni-

versitat Politècnica de València la restauració de la caixa de l'orgue de Montesa, supervisant els treballs qui subscriu.

DADES HISTÒRIQUES

Encara que, segons ens diu l'historiador montesí i cronista oficial de Montesa Josep Cerdà i Ballester, el primer contracte d'un orgue per a l'església

de dita vila es remun- ta a l'any 1539, les primeres alusions a l'orgue que hui ens ocupa daten de l'any 1743¹. En efecte, l'onze de novembre de dit any i al castell de Montesa estant, l'organer Martín de Usaralde Letegui contractà amb el rector de Montesa, dos preveres beneficiats de la parròquia i l'Ajuntament de la vila, la construcció d'un orgue. Més endavant, el dia de cap d'any de 1744, fra Vicent Juan, religiós de

el futur instrument, en una reunió que tingué lloc a la Casa Abadia.

Martín de Usarralde, d'origen navarrés, però que vivia des de feia molts anys a la ciutat de València, era, en aquells moments, un prestigiós organer. Junt al seu sogre, Nicolás de Salanova i un nebot d'aquest darrer, Tomás Grañena, va formar una empresa o factoria d'orgues, el resultat de la qual els dugué a monopolitzar el món de l'organeria arreu de l'antic regne valencià durant gran part del segle XVIII.

Quan contractà l'orgue de Montesa, Usarralde ja no formava part de dita factoria, disolta feia anys. Aveïnat al districte parroquial de Sant Esteve, a la ciutat de València, el taller d'on molt probablement isqueren els elements que configuraren l'orgue de Montesa estava situat a l'actual carrer del Santíssim de la capital. Des de València, Usarralde va traslladar part del seu taller a Montesa, ja que els promotors de l'obra quedaren obligats a proporcionar-li a l'organer *"...una casa competente para poder trabaxar durante la obra. Y que aya tres camas en ella, con todo lo necesario..."*.

Malgrat que l'escriptura signada en novembre de 1743 estipulava que l'orgue havia d'estar acabat el 13 de juny de 1744, finalment se li allargà el termini d'acabament de l'obra en dos mesos mes, havent de sonar per a la festa de la titular de l'església de Montesa, el 15 d'agost, dia de l'Assumpció de la Mare de Déu.

LA CAIXA DE L'ORGUE

En quan a la caixa de l'orgue objecte de la nostra intervenció, al contracte per a construir l'instrument tan sols hi ha una breu alusió, en la qual es diu que quan l'organer vinga a Montesa haurà d'estar col·locada al seu lloc. De moment no hem trobat cap informació referent a l'artífex d'aquesta magnífica peça, afortunadament conservada malgrat el desmantelament de l'orgue en 1936.

Situada en voladís, a la tercera capella de la part de l'Evangeli, està formada per taulers de fusta crua de pi, tallada i engalzada. Molt probablement, la fusta es va dur de Cuenca o les seues rodalies, ja que era freqüent al segle XVIII exigir que la matèria lignària per a aquestes obres, per la seua bona qualitat, fóra caste-

Detall de l'acumulació de dipòsits de brutícia en un angelet músic del costat esquerre.

llana. De fet, al contracte del desaparegut retaulle major de l'església de Montesa, s'especificava que la fusta havia de ser del poble de Moya, situat a la regió conquense.

La talla està formada per una sèrie de cassejons polilobulats al balcó i ornamentada per pilastres acanalades rematades amb capitell d'orde corinti, amb la part inferior —himòscap— ornada amb carasses antropomòrfiques. Al front de la caixa apareixen àligues i lleons rampants i àngels músics als laterals.

De l'instrument realitzat al segle XVIII, es conserva encara el *secret* original, que és una espècie de capsa acanalada que emmagatzema l'aire i des d'on es distribueix als tubs. És una peça molt important i permetrà la reconstrucció de l'orgue de la mateixa manera que estava al segle XVIII. Fins i tot, es consideren històrics els orgues que han tingut la sort de conservar *in situ* aquest element.

D'altra banda, cal afegir que el tipus d'incis-

La cartella del remat de l'àtic amb la data de 1744. Procés de neteja mitjançant un testimoni a la seua meitat.

sió practicat per les gúbies siga indicatiu de que en algun moment el moble s'havia d'imprimir per a posteriorment ser decorat amb daurats i policromies.

ESTAT DE CONSERVACIÓ

Encara que l'estat de conservació de la peça no era alarmant, si que s'evidenciava el pas dels anys, visible en els grans dipòsits de brutícia ambiental, el desengalzament d'alguns taulesrs i algun atac puntual de xilòfags en la part inferior.

Una altra patologia important derivava de la seua ubicació en contacte amb l'arquitectura. Així, el trencament d'un dels arcs situats entre els contraforts i part de la coberta de l'església l'any 1984, facilitaren l'entrada d'aigua i els conseqüents danys en els elements arquitectònics i en el moble mateix.

Finalment, encara que no hi havia que lamentar la pèrdua de parts importants en la caixa, el desmantelament de l'instrument va fer que es perderen algunes xicotetes peces: un lleonet de la part central i algunes motlures.

INTERVENCIÓ

Una vegada col·locades les bastides necessàries, l'1 de març de 2001 l'equip integrat per Salvador Albelda i Eva Gomis, mestres de taller especialistes en materials lignaris, Pau Gramage, llicenciada en conservació i restauració de bens culturals i la inestimable ajuda dels alumnes Xavier Mas, Manuel Simón i Víctor Marco, sota la direcció de qui açò subscriu, procediren a la neteja de la peça amb aspirador i raspalls de crina. Cal assenyalar que en deter-

Detall de la llaura d'una carassa a l'himòscap d'una pilastra on es pot apreciar el recorregut del treball de les gúbies per a la seua entalladura.

minats punts, els dipòsits de brutícia arribaven a tindre fins a un pam de profunditat, dipòsits que havien anat accentuant-se per la caiguda dels estrats pictòrics situats als paraments en contacte amb l'orgue, per filtracions d'aigua i per la falta de vidres en una de les finestres immediates a l'instrument.

A continuació es seguí amb la neteja aplicant sabó neutre, aigua destil·lada i disolvents i s'eliminaren les restes de vernissos oxidats.

Seguidament es procedí a consolidar la fusta, revisant els sistemes d'engalzament i encolant les parts desmembrades amb cola animal. Les parts trencades es tornaren a restituir, realitzant empelts de fusta vella.

Una vegada restituïdes les peces que faltaven, tallades de nou pel fuster Rafael Lluch, procedírem a tractar la fusta amb materials nutrients, hidrofugants i preventius. Finalment, tot el moble es protegí i s'envernissà amb goma-laca.

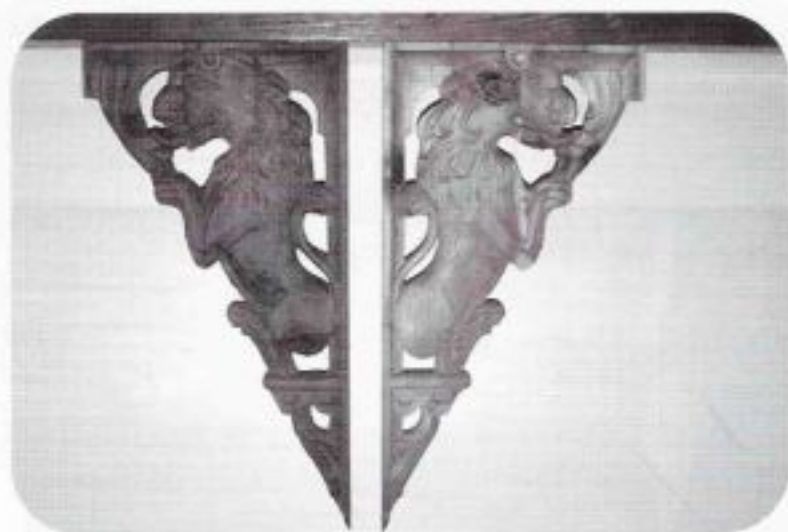
A banda de la intervenció en el moble, l'actuació contemplà la neteja i consolidació d'altres elements accessoris, situats a la

sala on es conserven les manxes antigues: portes, finestres, etc.

Una altra actuació interessant fou la que ens dugué a recuperar la policromia original de les pilastres i paraments que emmarquen l'orgue. Aquesta intervenció, realitzada no sense fer les oportunes cates i amb el suport de la documentació d'arxiu corresponent, ens dugué a eliminar els verds i grisos que ornien les pilastres. Estos colors, fruit de l'última decoració de l'església, finalitzada el 1857, ocultaven la policromia original, basada en blancs, encintats en gris i talles ornades amb el color natural de l'algeps.

Detall de la recomposició de la cornisa de l'entaulament del costat dret.

Dos lleons de la frontera principal. L'exemple del costat dret ha estat executat de nou a partir de la simetria amb el seu corresponent.

Així, des de l'acabament de les obres de l'església –1702– fins a ben entrada la segona meitat del segle XVIII, el temple conservà aquesta decoració basada en blancs, encintats grisos i una profussa ornamentació de talla: àngels, acants, fruites, etc, hui tan sols apreciable a la capella del rera-sagrari.

A partir de la segona meitat del segle, –amb seguretat, després de 1755–, s'eliminaren les talles barroques i el temple es pintà amb tons almagra clar i altres colors, amb l'ànim de donar-li un aire més neoclàssic.

Finalment, en 1857 finalitzà l'última intervenció, que consistí en pintar l'església amb grisalles, pobríssimes imitacions a marbres i distintes tonalitats de verd.

Així, la intervenció en els paraments situats junt a l'orgue, el que pretén és recuperar els colors que tenia l'església quan s'acabà de construir en 1702. Encara que s'han perdut les talles barroques originals, una decoració on el color base fora el blanc, donaria una major lluminositat a la nau del temple, de per sí elegant degut a la seua altura.

A hores d'ara, i ja a mitjan mes de juny, la intervenció en el moble s'ha acabat. Però no la restauració íntegra de l'instrument. Ara mateix s'està intervenint en una peça clau: el *secret*, l'original del 1744. La complexitat de la seua restauració va fer que els promotors del projecte encarregaren la seua restauració a Salvador Albelda, Eva Gomis i Pau Gramage, desestimant l'actuació proposada pels organers en un principi.

De no succeir cap imprevist, durant el mes de juliol, abans del descans estival de l'agost, els organers començaran el muntatge de la tuberia de l'orgue, al seu taller des de finals de maig. Serà aleshores quan l'orgue comence a recuperar l'aspecte que tingué originalment.

Però tan sols quan la nau de l'església s'ompliga de la seua música serà quan vertaderament tindrà lloc la premissa que hem pretés mantenir amb escrupulositat desde el principi: un màxim respecte per l'obra original, amb una intervenció en la qual s'han utilitzat materials i tècniques a la forma antiga. De tal manera que

Decoració amb algepseries de la finestra oculta darrere de l'àtic de l'orgue. Es tracta de l'únic exemplar conservat de la primitiva ornamentació barroca del temple.

Procés de desmuntatge de les peces per a la seua intervenció restauradora.

Procés de tractament de la canyutaria del remat anomenada "canonges" amb la tècnica de platejat.

Reubicació de les jarroneries al seu lloc d'origen després de la restauració.

quan algú torne a inspeccionar l'orgue passat un temps no trobe la ma de la nostra intervenció, eixe serà el major regal que ens podran fer als restauradors, pensar que el nostre pas per l'obra no ha impedit la visió històrica d'un orgue del qual amb el pas dels mesos hem arribat

pràcticament a conèixer amb molt de detall. El dia de la inauguració de la restauració de l'instrument, mut desde fa seixanta cinc anys, crec que no podrem sostenir l'emoció i l'estima que amb el temps hem adquirit al voltant d'aquesta obra, ja tant volguda per tots nosaltres.

NOTES

¹ Josep Cerdà i Ballester, "Un orgue de Martín Usarralde a Montesa", *Crónica de la XXII Asamblea de Cronistas Oficiales del Reino de Valencia*, (València-La Valldigna-Santa Pola, octubre de 1998); *Associació de Cronistes Oficiales del Regne de València*, València, 2000, pp. 371-385.

Vicent Guerola i Blay

Universitat Politècnica de València

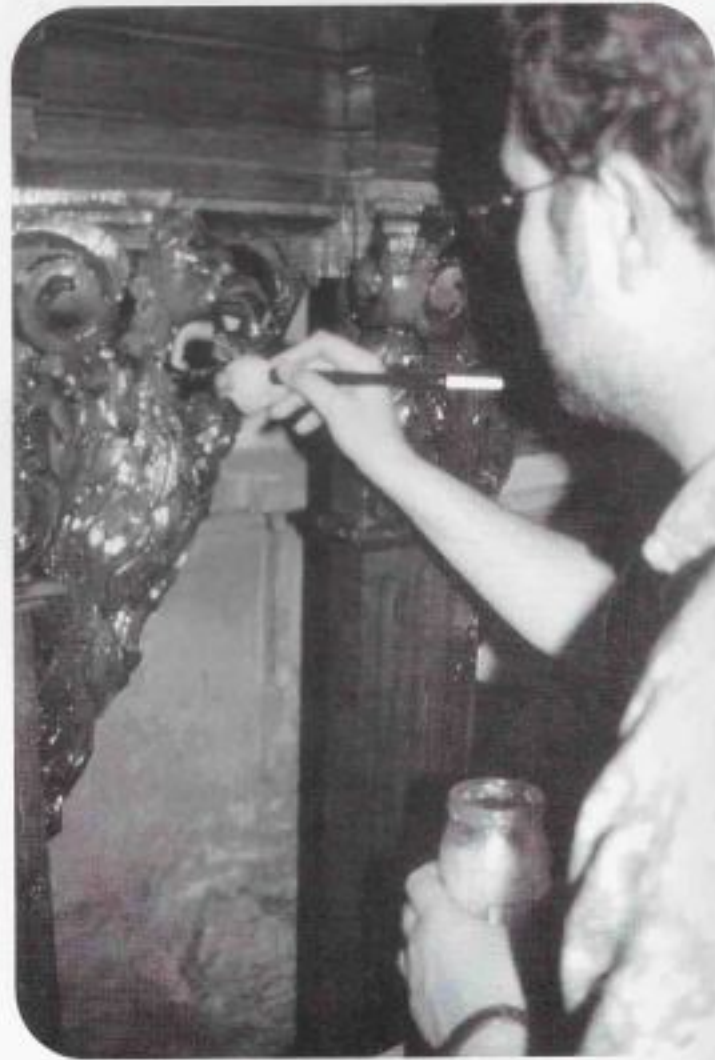
i

Eva Gomis Vendrell

Tècnic en restauració de materials lignaris

Els "canonges" restituïts al seu lloc després del procés de restauració.

Procés de protecció i polimentació de la superfície amb goma laca.